

ISSN 0027-8084

УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLII/1-2

БЕОГРАД
2011

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLII

Св. 1–2 (2011)

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

Творба и значење именица на <i>-л(а)ц</i> и <i>-шељ</i> у српском језичком стандарду (МИЛАН ШИПКА).....	3
Префиксација и рекција комуникативних глагола (на примеру глагола <i>говориши</i> и његових префиксала) (ГОРДАНА ШТРБАЦ).....	13
Радни глаголски придев у систему врста речи (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	25
Још о феноменима говореног језика (дескриптивна форма оговарања) (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ).....	41
О неким особеностима семантичког калкирања у војној терминологији (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	47
О деривацији <i>nomina actoris</i> (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ).....	55

Прикази

Вељко Брборић, <i>Правойис и школа</i> (СРЕТО ТНАСИЋ).....	61
Ђорђе Оташевић, <i>Темајски речник српској језика I</i> (ДАНКО ШИПКА).....	67
Милан Стакић, <i>Морфо(но)лошке теме</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	71
Зборник радова <i>Језик, књижевност, ѝромене: језичка истраживања</i> (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	75
Зборник радова са II научног скупа младих филолога <i>Савремена ѝроучавања језика и књижевности III/1</i> (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ).....	79
Надежда Силашки, Татјана Ђуровић, Биљана Радић-Бојанић, <i>Јавни дискурс Србије, когнитивно-критичка студија</i> (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ).....	83

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА СЕМАНТИЧКОГ КАЛКИРАЊА У ВОЈНОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ*

У раду се на појединим примерима војних термина показују одређене специфичности семантичког калкирања у српској терминологији, као и услови под којима се тако добијена јединица 'семантички калк' уклапа у структуру вишезначне речи и у конкретан термилошки систем.

Кључне речи: семантички калк, термин, реч, српски језик.

0. Калкирање је вид позајмљивања значењских смислова страних речи и уклапање тих значења у лексички систем са домаћом унутрашњом формом речи. Као резултат калкирања настаје калк, који према структури може бити једночлани или вишечлани лексички калк, а према процесу калкирања морфолошки (творбени) или семантички (уп. Прохорова 1996: 29–30; ЕССЛТП, под калькирование). У српској војној терминологији присутна су оба поменућа начина калкирања.

0.1. Традиционално се код нас под калкирањем подразумева ковање речи помоћу домаћих лексичких елемената према структури стране речи, нпр. *уїицај* према фр. *influence* или рус. *влияние*; *їейїїодиїињи їлан* према рус. *пятиллетний план*, нем. *Fünfjahrplan* (в. Симеон 1969: 606). С. Бабић (1984: 10) за појам калка употребљава термин *їреведеница*, а под њиме подразумева само творбене преведенице. Аутор дефинише калк (тј. „преведеницу“) на следећи начин: „Преведеница је нов израз и нов садржај којима је преузето значење стране ријечи тако да су јој творбене јединице замијењене домаћима“ (Бабић 1984: 10). Дакле, ова дефиниција појам *калк* („преведеница“) ограничава само на једночлане лексичке јединице, тј. творенице настале деривацијом (суфиксација, префиксација, комбинација префиксације и суфиксације) или композицијом. У литератури се среће и термин *полукалк*, којим се означавају речи које се састоје од позајмљеног творбеног елемента и од домаћег елемента, али према старој творбеној структури, нпр. *хуманосїї* (лат. *humanitat*, где је *-осїї = -їtat*) (уп. ЕССЛТП, под калькирование).

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Линївистїичка истраживања савременої срїпскої књижевної језика и израда Речника срїпскохрватскої књижевної и народної језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

0.2. Међутим, у језику се не посуђују само речи или њихови делови (морфеме), већ често долази и до тога да се из страног језика преузме и нешто „нематеријално“, тј. нова значења која се додају старим значењима традиционалних речи (Л. Дирој, према Филиповић 1986: 155). У домаћој лингвистичкој литератури семантичком калкирању (посуђивању) није се посвећивала већа пажња. Ова чињеница се можда може објаснити већом заокупљеношћу домаће лингвистике, пре свега формалним (граматичким, творбеним) аспектима речи, у оквиру којих је лексичко калкирање пронашло своје место. Међутим, семантичко калкирање, које се нашло изван традиционалне дефиниције која је подразумевала само творбено калкирање, остало је проблем који треба решавати у подручју лексичке семантике.

0.3. У овом чланку издвојићемо неколико примера војних термина насталих у процесу семантичког калкирања које је подразумевало пренос појма из језика даваоца у језик прималац у оквиру постојећег језичког знака. Реч је о случајевима преузимања само појмовног значења, док означитељ тога (новог) појма у језику примаоцу остаје домаћи, односно одомаћени, 'традиционални' језички знак. Лексичка средства помоћу којих настају семантички калкови су, у ствари, јединице општег лексичког фонда, а начин таквог калкирања може се, у одређеном смислу, упоредити са лексичко-семантичким видом образовања термина од речи општеупотребне лексике.¹ У српској терминологији у многим случајевима није лако са потпуном сигурношћу утврдити да ли је нека реч у термилошком значењу семантички калк или није. Када је реч о војној терминологији, постоји више разлога који се могу узети у обзир при утврђивању калкираности.

1. Српски језик је своју војну терминологију богатио усвајањем војних термина као готових језичких знакова из других језика, пре свега из руског, француског, немачког, турског, италијанског, а у периоду после Другог светског рата и из енглеског језика. Поред лексичких усвојеница из страних језика, прилагођених српским гласовним, граматичким и правописним правилима, српски језик је војну терминологију богатио и усвајањем семантичких образаца из лексике страних језика, нпр. *райводство* ков. „вештина вођења рата“ (РМС), *мртва стража* „стража на положају која ни по цену живота не сме пропусти ни непријатеља“ према фр. *sentinelle perdue*, *везиста*(а) ков. вој. „војник или официр у јединици за везу“ (РМС) итд. Поред преузимања језичких знакова и творбених калкова из страних језика, семантичко посуђивање термилошких значења термилогизацијом општеупотребних речи представља уобичајен начин богађења термилошких фондова. Семантичко посуђивање из страних термилошких система одвија се у семантичкој структури вишезначних општеупотребних речи, па је стога питање семантичког посуђивања тесно скопчано са проблемом полисемије и њених извора. То значи да би семантичка посуђеница по правилу требало да се уклопи у полисемантичку структуру речи, што подразумева сличност између нових и старих значења речи.²

¹ Под лексичко-семантичким начином образовања термина подразумева се настајање термилошких значења речи општеупотребног фонда на основу појмовне везе са неутралним, нетермилошким појмовним значењем (в. ЕССЛПТ, под лексико-семантички способ словообразования).

² Ако ново значење нема ништа заједничко са старим, онда имамо тзв. хомонимску посуђеницу (Филиповић 1986: 155).

Међутим, универзалност когнитивних процеса у полисемји, идући од језика до језика, утицала је на то да се извесне семантичке реализације у појединим језицима могу подударити независно од језичког контакта или утицаја једног термилошког система на други. Стога је у већини случајева тешко утврдити примарни језик у којем се развило одређено термилошко значење, које је посредством језичких контаката доспело у српски лексички систем. Наиме, српски језик је долазио у контакте са различитим језицима из којих је преузимао термине, а сваки од тих језика је такође долазио у контакте са термилошким системима других језика. Значајно је споменути и то да савремену науку одликује интернационалност и интердисциплинарност, па је и ова особина разлог постојања заједничких обележја са другим језицима и на плану семантичких реализација одређених лексема. Због тога је често веома тешко, у многим случајевима и немогуће, пронаћи примарни извор калкирања из којег је позајмљен значењски смисао у другим терминсистемима (Прохорова 1996: 35). У том смислу изнећемо само поједине лексичке случајеве за које се на основу поређења са еквивалентним семантемама у семантичкој структури страних језика може претпоставити да су у српском језику настали као резултат семантичког калкирања. Такође, можемо претпоставити и да је калкирање, као пратилачки процес семантичког развитка, унело одређену реч односно њено значење у стандардни термилошки корпус српског језика. Издвојене примере војних термина испоређивали смо са еквивалентним примерима у савременим двојезичким војним речницима (Вој. р. е-с; Вој. р. н-с; Вој. р. р-с; Вој. р. т-с; Вој. р. ф-с) и у описним речницима српског језика (РСАНУ и РСМ).

2. Српски језик је војне термине посуђивао највише из руског и француског језика, при чему је, поред лексичких позајмљеница, посуђивао и семантичке обрасце страних речи, као и термилошка значења општеупотребних речи. Усвајање термилошких значења из руског језика, као и самих лексичких термина, било је олакшано захваљујући сродности граматичког и лексичког система руског и српског као словенских језика. Именица *крыло* у термилошкој функцији „крајњи десни или леви део борбеног поретка“ еквивалентна је са значењем вишезначне, опште лексеме *крыло* у руском језику (Вој. р. р-с). Једно од основних значења именице *йоложај* у српском језику је термилошко значење из војне области: „место и распоред војске у рату, бојна линија, фронт“ (РСАНУ), које се подудара са еквивалентним значењем руске именице *положение* (Вој. р. р-с). Евидентно је и подударање вишечланих термина у српском и руском термилошком систему: рус. *исходное положение* : срп. *йолозани йоложај*; рус. *критическое положение* : срп. *криични йоложај* (Вој. р. р-с); рус. *разомкнутое положение* : срп. *оиворени йоложај* (Вој. р. р-с); рус. *положение сидя* : срп. *седећи йоложај* (Вој. р. р-с) итд. Затим, именица *йојас* „зона дејства“; „опасач“ еквивалентна је значењима истоименог руског термина *йојас*: уп. рус. *броневой пояс* : срп. *оклојни йојас* (Вој. р. р-с), рус. *радиационный пояс* : срп. *йојас радијације* (Вој. р. р-с) итд.

Упоредивост термилошких јединица руског и српског језика огледа се и у унутрашњој структури речи. Када је реч о српско-руском термилошком контакту, не може се увек јасно утврдити да ли се ради о семантичком калку или о унутрашњем семантичком развоју речи, а поготову не онда када српски језик лексичку јединицу из руског језика третира као своју на основу

прозирности тзв. „унутрашње структуре“. На пример, не може се поуздано утврдити да ли је термилошко значење лексеме *йоложај* настало метонимијским преношењем у процесу полисемије, нпр. *йоложај* „место и распоред војске у рату, бојна линија, фронт“ према примарном значењу „место на којем нешто лежи, налази се с обзиром на нешто друго, смештај у простору“ или као резултат калкирања према рус. *положение* у еквивалентном термилошком значењу (уп. Вој. р. р-с.).

Слично је и са другим лексемама у термилошком значењу код којих налазимо паралеле у српском и руском термилошком систему. Лексема *стан* се у српском језику, поред општег значења „просторија или објекат за становање“, употребљава и у термилошкој функцији „војни објекат у којем војска борави привремено или стално; објекат у војне сврхе“. Једно од основних значења руске лексеме *стан* је управо термилошко значење „војнички логор“, које је забележено у руским изворима још од XVI столећа (в. Саракаљетав 1970: 199). Имајући у виду велики утицај руске војне терминологије на српску терминологију, можемо претпоставити да је ово значење лексеме *стан* у српском језику семантички калк, који се добро уклопио у полисемантичку структуру лексеме *стан*.

Као лексички еквивалент српског термилошког значења лексеме *мушица* „нишан на врху пушчане цеви, предњи нишан“ у руском језику постоји лексема *мушка*, а у француском *mouche* (Сх-фр. р.). Руски еквивалент овог термина у описном речнику савременог руског језика обрађен је као посебна, хомонимна одредница (поред *мушка*¹ 1. „уменьш.-ласкат. к муха“ и др.), којој је додат и квалификатор *сйец.*, чиме је маркиран домен употребе ове лексеме: *мушка*² „небольшой выступ на передней части ствола огнестрельного оружия, служащий для прицеливания во время стрельбы“ (ТСРЈ, под мушка²). У речнику није наведена информација о језику из ког је преузето војно термилошко значење, али је успостављањем посебне одреднице назначена удаљеност лексичког садржаја од садржаја општеупотребне речи *мушка*¹. Постојање истих термилошких значења код еквивалентних лексема у француском, руском и српском језику упућује нас на претпоставку да се и овде ради о семантичком калку војног термина, који се у српском језику реализовао као ново термилошко значење општеупотребне речи *мушица*. У РСАНУ је ово термилошко значење описано у оквиру једне одреднице *мушица*, јер ново значење, иако по пореклу семантички калк, садржи семанте основних значења лексеме *мушица*, као што је визуелна сличност предмета (мушица = предњи нишан) по форми и димензији са појмом означеним зоонимом (мушица = заједнички назив за више врста инсеката двокрилаца са дугим пипцима из подреда *Nematocera* и са кратким пипцима из подреда *Brachycera*).³

Још један пример би могао представљати семантички калк: срп. *маказе*: „положај војних јединица опкољених и стешњених са страна противничким трупима распоређених у два крака који се сужавају у облику маказа; војне јединице распоређене са страна противника у два крака, клешта“ (РСАНУ) и одговарајуће термилошко значење енглеског војног термина *scissors maneuver* „маневар 'маказе“ (Вој. р. е-с).

³ Према установљеној концепцији израде РСАНУ, као хомонимне одреднице издвајају се само оне речи код којих се одређено значење не може довести у етимолошку везу са другим значењем речи истог гласовног састава.

3. Појава блиска калкирању у семантици домаћих речи, односно појава која на посредан начин даје импулс калкирању, одражава се у случајевима када се калкирање врши накнадном или сукцесивном попуном значења речи која је раније усвојена у домаћи термилошки систем. Овде имамо у виду стране речи које су се давно уклопиле у српски лексички систем, па је њихова употреба давно изашла из уских термилошких оквира и постала део општеупотребне књижевне лексике. Тако је, рецимо, именица *линија*, којом се најпре означавао појам из геометрије, толико проширила своје значење да се више не осећа као реч са примарно термилошкоком функцијом. Њоме се данас означавају и неутрални, термилошки необележени појмови: нпр. „смер, правац кретања“, „саобраћајница, пут“, „ред, редак у штампаном или писаном тексту“ итд. Добро укореењена лексема *линија* лако је могла преузети из страног језика и термилошко значење „бојни, борбени ред, борбени или војнички строј“, а захваљујући синонимношћу у појединим значењима са лексемом *ред*, проширила је поље синонимности и на ово термилошко значење „бојни, борбени ред; борбени или војнички строј; фронт“; уп. и вишечлане термине: *први борбени ред* : *прва борбена линија* и сл. Еквивалентно термилошко значење налазимо и у другим језицима – енглеском: *line* „строј војника“, „линија фронта“, „положај“, односно у спојевима *be in the line* „бити на фронту“, *fall back to a new line* „повући се на нови положај (нову линију)“ (Вој. р. е-с.); тал. *linea di prima срп. први борбени ред*, тал. *linea di sicurezza срп. линија осигурања* (Вој. р. т-с.).

Одатле и застарели вишечлани термин *линијска војска* у значењу стандардног термина *редовна војска* (в. РСАНУ), који налазимо у стандардним термилошким системима других језика: рус. *линейный* „редован, регуларан (војска)“ (Вој. р. р-с.), енгл. *line* „редовна војска“ (Вој. р. е-с.). Изнети подаци указују на процес калкирања у српском језику који је ишао посредним путем преко адаптираних усвојеница, нпр. *линија*, *линијски*, у семантички еквивалент *ред* (*борбени ред*), *редован* (*редовна војска*).

4. Термини који истовремено припадају неколиким термилошким системима, често су страног порекла. Већина њих је у српски језик дошла позајмљивањем из страних термилошких система, а не унутрашњим развојем лексичког значења (полисемијом). Ипак, нису ретки случајеви да се домаћом речју именују спецификовани појмови из више струка, а да се за семантичку структуру такве лексеме претпостави да су термилошка значења резултат развоја унутрашње структуре, тј. да су настала у процесу полисемије. Неретко се и у таквим случајевима може крити утицај страних термилошких система. Тако се, на пример, лексемом *јединица*, поред значења из математичке терминологије „назив цифре 1, знак којим се обележава број 1; бројна вредност означена том цифром и сл.“ или „оно што се узима као основна мера нечега, величина, вредност усвојена као основна мера за мерење других истоврсних величина, вредности“, реализује и термилошко значење из области војне струке „део оружаних снага организован у једну целину, мања или већа војна формација (нпр. чета, батаљон, бригада и сл.)“. Ово термилошко значење реализује и еквивалентна лексема *unité* у француском језику (в. Сх-фр. р.). Имајући у виду изразито јак утицај француске војне терминологије на српску војну терминологију, претпостављамо да је и поменуто термилошко значење лексеме *јединица* настало као резултат

семантичког калкирања према француској лексеми *unité* у истом терминолошком значењу.

Тако је и прогресиван развој савремених техничких наука утицао на формирање 'интернационалних' семантичких калкова од речи општеупотребног фонда – нпр. *миш* у значењу „део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља“. Термин изворник је енглеска реч *mouse*, а сличност предмета по форми (облику) са основним појмом (животињом *миш*) омогућила је уклапање семантичког калка у семантичку структуру полисемне лексеме *миш*.⁴

5. Сличности између српске војне терминологије и страних војних терминологија у одређеним случајевима представљају резултат релевантних когнитивних процеса у поимању света као универзалне способности људског мишљења и изражавања, а не као резултат калкирања. Тако се у језицима могу пронаћи лексички еквиваленти у војној терминолошкој функцији који нису настали под утицајем међујезичких контаката, већ унутрашњим механизмима развоја семантичке структуре речи: уп. срп. *вајтра* према рус. *огонь* „гађање“ (Вој. р. р-с.), енгл. *fire* „палба, ватрено дејство (из оруђа)“ (Вој. р. е-с.) и нем. *Feuer* у истом значењу.

Семантички калкови који су се давно укоренили у терминолошки систем српског језика не разликују се од термина семантичког образовања од постојећих домаћих речи. Важна особина семантичког калкирања термина је та што термин задржава унутрашњу структуру релевантну за носиоца српског језика и по томе је настајање термина као семантичких калкова блиско настајању термина семантичког образовања. Оно што суштински повезује два процеса је чињеница да се калкирање и семантичка творба остварују од истог материјала – од речи општеупотребног фонда. То је уједно и разлог због чега семантички калкови, као семантичке позајмљенице, прикривено и неприметно продиру у струкуру српског језика. С обзиром на то да се преузимају само појмови за чије означитеље у језику примаоцу већ постоје еквивалентни језички знаци, семантички калкови се не препознају као позајмљенице, па се ни у речницима не дају подаци о њиховој семантичкој етимологији, нити се етикетају као калкови.

На основу изнетих примера калкирања у српској војној терминологији можемо закључити да је семантичко калкирање продуктиван начин терминологизације опште лексике српског језика. Калкирање је најактивније у именичкој категорији речи, јер су именице примарно речи са заокруженим садржајем номинованог појма. Такође, примери семантичких калкова показују да калкирање није само просто усвајање појединачног значења семантички еквивалентне стране речи, него је то сложенији процес који подразумева целокупно уклапање, тј. прилагођавање елемената страног језика домаћем лексичком систему.

⁴ Може се десити да калк изађе из оквира стандардног језика, нпр. *кликнућии* *мишем* (вероватно према енглеском *click the mouse*). Овај пример забележен је у више словенских језика (Николић 2010: 64).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бабић 1984: Stjepan Babić, „Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku“, *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик, 9–14.
- Вој. р. е-с: Momčilo Popović i Miloš Četniković, *Englesko-srpskohrvatski vojni rečnik*, Београд: Војноиздавачки завод, 1973.
- Вој. р. н-с: Milisav Ђ. Perišić i Zoran V. Konstantinović, *Nemačko-srpskohrvatski vojni rečnik*, Београд: Војноиздавачки завод, 1965.
- Вој. р. р-с: Милисав Ђ. Перишић, *Руско-српскохрватски војни речник*, Београд: Војноиздавачки завод, 1980.
- Вој. р. т-с: Giovanni Ferreri, *Dizionario militare italiano-serbocroato. Vojni rečnik italijansko-srpskohrvatski*, Torino, 1939.
- Вој. р. ф-р: Обрад Д. Обрадовић, *Француско-српскохрватски војни речник*, Сарајево: Пешадиско-артилериски гласник, 1939.
- ЕССЛТП: *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий* (Русский язык), I, Москва: Флинта–Наука, 2008.
- Николић 2010: Марина Николић, *Теорија језичке културе*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Прохорова 1996: В. Н. Прохорова, *Русская терминология (лексико-семантическое образование)*, Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Саракаљетав 1970: Ф. П. Сороколетов, *История военной лексики в русском языке XI–XVII*, Ленинград: Академия наук СССР – Институт русского языка.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, Zagreb: Matica hrvatska.
- Сх-фр. р.: Slobodan Jovanović, *Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik*, Београд: Prosveta, 1991.
- ТСРЈ: *Толковый словарь русского языка* [ред. Д. Н. Ушаков], I–IV, Москва: Издательство Астрель, 2000.
- Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.

Резюме

Владан Јовановић

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ СЕМАНТИЧЕСКОГО
КАЛЬКИРОВАНИЯ В ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Семантическое калькирование подразумевает усваивание только понятийного значения из лексической структуры иностранного языка, в то время как денотация данного понятия в сербском языке представлена традиционным, отече-

ственным словом или словом усвоившим со временем отечественные свойства, для которых характерно в основном общее значение. Анализ нескольких примеров из сферы военной терминологии (*крило, йоложај, сџан, мушица, маказе, липија, ред, јединица*) показывает, что в данном случае семантическое калькирование тесно связано с проблемой полисемии и основано на сходстве элементов терминологического значения с элементами основного лексического значения.